

درآمدی بر مباحث زیبایی‌شناسی در مطالعات قرآن‌پژوهی غربیان
با تأکید بر کتاب «خداوند زیباست»
مرتضی کریمی‌نیا

مقاله حاضر در صدد ارائه درآمدی کوتاه بر مطالعات زیبایی‌شناختی قرآن کریم در مکتوبات غربیان و آثار انتشار یافته آنان به زبانهای اروپایی است. بدین منظور پس از مروری کوتاه بر سابقه مطالعات قرآنی در غرب، به انگیزه‌ها و علل توجه غربیان نسبت به مباحث زیبایی‌شناختی قرآن در دهه‌های اخیر اشاره خواهیم کرد و در پایان به معرفی کوتاهی از کتاب خداوند زیباست اثر نوید کرمانی در این باره خواهیم پرداخت.

پیشینه قرآن‌شناسی و قرآن‌پژوهی غربیان را می‌توان با اندک تسامحی به نخستین سده‌های اسلامی بازگرداند. با تکوین دین جدید و آغاز فتوحات اسلامی در قرن نخست هجری، بسیاری از مسیحیان و یهودیان ساکن در کشورهای همجوار یا فتح شده، با دینی آشنا شدند که آموزه‌هایی تازه و متفاوت به آنان ارائه می‌کرد. بیشترین توجه مسیحیان و یهودیان ساکن در کشورهای اسلامی یا غیراسلامی معطوف به تعالیمی بود که قرآن راجع به گزاره‌های اساسی یهودیت و مسیحیت ارائه می‌کرد. قدیم‌ترین نوشته‌هایی که از این دسته عالمان یهودی و مسیحی به جا مانده است، نشان می‌دهد که اینان غالباً در صدد پاسخگویی به انتقادات قرآن از آموزه‌های رایج یهودی و مسیحی بوده‌اند. دو نمونه از این آثار را می‌توان نوشته‌های عبدالمسیح بن اسحاق کندی و یوحنا دمشقی دانست. در این میان، مسایلی چون وحدانیت خداوند، اصالت و وثاقت کتب آسمانی یهود و نصارا، و حقانیت نبوت حضرت محمد از جمله مهم‌ترین مباحثی است که در آثار قدیم اهل کتاب بدانها پرداخته

درآمدی بر مباحث زیبایی‌شناسی... ۳۵ □

شده است (بوتسین، مقاله «قرآن در غرب تا پیش از ۱۸۰۰ میلادی»، در دایرة المعارف قرآن، ج ۴).

با استقرار اسلام در اندلس و ورود اسلام به منطقه آسیای صغیر و بالکان، غربیان به تدریج با وجوه مختلف دین اسلام بیشتر آشنا می‌شدند، اما تقریباً تمام رسایل و مکتوباتی که در قرون وسطا در غرب فراهم آمده است، فضای جدلی شدید دارند و غالب آنها به دست مقامات مذهبی کلیسای مسیحی فراهم آمده‌اند. معروف‌ترین این نگاشته‌ها، مجموعه طلیطله است که در قرن دوازدهم میلادی و به همت پی‌یر و نرابل (پطرس مقدس) در تولدوی اسپانیا تهیه شد و تا قرن شانزدهم میلادی به صورت مخطوط در میان مقامات مذهبی کلیسا مورد استفاده بود. این اثر حاوی نخستین ترجمه قرآن کریم به زبان لاتینی (به قلم روبرت کتونی)، سیره‌ای از پیامبر و چند رساله جدلی علیه اسلام بود که فردی به نام تئودور بیلیاندر (۱۵۰۴-۱۵۶۴) آن را در سال ۱۵۴۲ میلادی به همت و توصیه مارتین لوتر در شهر بازل (واقع در سویس کنونی) منتشر کرد.^۱

در قرون وسطا انگیزه اصلی مترجمان قرآن و پژوهشگران در آثار و منابع اسلامی، ردیه‌نویسی و جلوگیری از بسط و نفوذ اسلام در اروپای مسیحی بود. از همین رو مسیحیت و ارباب کلیسا بیشتر از هر کسی خود را داعیه‌دار و متولی این کار می‌دانستند. هم از این رو، در تمامی این آثار تحریف، بدنمایی چهره اسلام و ارائه تصویری ناقص و مغرضانه از متون

۱. این کتاب که از این پس "قرآن بیلیاندر" نامیده می‌شود، در محافل مسیحی و کتابخانه‌های اروپا رواج فراوانی یافت و چاپ دوم آن با تیراژی وسیع‌تر در ۱۵۵۰ میلادی منتشر شد. "قرآن بیلیاندر" که همان ترجمه لاتینی روبرت کتونی از قرآن کریم بود، مبنای انتشار بسیاری از ترجمه‌های قرآن به دیگر زبانهای اروپایی شد. در ۱۵۴۷، این نسخه توسط آندره اریوانه در شهر ونیز به زبان ایتالیایی بازگردانده شده، اما مترجم آن وانمود می‌کند که آن را مستقیماً از زبان عربی ترجمه کرده است. همین ترجمه ایتالیایی قرآن را سالمون شوایگر در سال ۱۶۱۶ (چاپ دوم: ۱۶۲۳) در نورنبرگ به آلمانی ترجمه و منتشر کرد. این نخستین ترجمه آلمانی قرآن بود که بعدها با تیراژی بسیار وسیع‌تر در سال‌های ۱۶۵۹ و ۱۶۶۴، بدون ذکر نام شوایگر در نورنبرگ (آلمان) به چاپ رسید. همچنین نخستین ترجمه هلندی قرآن در سال ۱۶۴۱ بر مبنای همین ترجمه ایتالیایی صورت گرفت. بنابراین می‌توان حدس زد که ترجمه لاتینی روبرت کتونی که در فضای قرون وسطا شکل گرفته، و به دست بیلیاندر در آغاز عصر اصلاحات اروپا منتشر شده بود، نزدیک به ۵۰۰ سال فهم اروپاییان از قرآن کریم را شکل داده است. برای تفصیل نگاه کنید به: مرتضی کریمی‌نیا، «قرآن در عصر اصلاح‌طلبی و نواندیشی»، ترجمان وحی، سال ششم، ش ۱، شماره پیاپی ۱۱، ۱۳۸۱، ص ۷۴-۸۳.

مقدس اسلامی موج می‌زند. ویژگی اصلی این آثار جدلی که همگی صبغهٔ ردیه نویسی دارند عمدتاً اثبات برتری مسیحیت بر اسلام و تلاش برای یافتن کاستیها و نقاط ضعف در دین اسلام و به ویژه در شخصیت و سیرهٔ پیامبر اکرم است.

هرچند از نخستین سده‌های اسلامی، بر اثر فتوحات اسلامی، مغرب زمین اندک اندک با اسلام و باورهای اسلامی آشنا شد، و نخستین ترجمه‌های قرآنی به زبان لاتینی در قرن دوازدهم تهیه شد، لیکن مطالعات اسلامی امروزین در غرب، به رغم تطور و تنوعش عمدتاً بر پایهٔ تحقیقات سه قرن اخیر در دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی غرب شکل گرفته است. پس از دورهٔ رنسانس و با ورود استعمار به کشورهای اسلامی، این بار ضرورت آشنایی با فرهنگ، زبان، تاریخ و ادیان شرقی برای غربیان بیشتر احساس می‌شد. ادیان بسیاری در شرق وجود داشتند، اما توجه غربیان به اسلام صبغه‌ای دیگر داشت. اسلام تنها دین در میان کشورهای آسیایی و آفریقایی به شمار می‌آمد که دربارهٔ تاریخ و آموزه‌های یهودی و مسیحی داوری کرده بود و از سویی دیگر خود را در ادامهٔ ادیان ابراهیمی (یهودیت و مسیحیت) می‌دانست. از همین رو، مبلغان مذهبی ساکن در کشورهای اسلامی و نیز عالمان و محققان غربی در کشورهای اروپایی با انگیزه‌ها و شیوه‌هایی متفاوت به شناخت اسلام و قرآن‌پژوهی می‌پرداختند. با این همه، هنوز بسیار زود و خوش بینانه است که تصور کنیم آن همه بدفهمی یا غرض‌ورزی می‌توانست یکباره فراموش و به کنار گذاشته شود.

به تدریج در قرن نوزدهم، اسلام‌شناسی – که اینک شاخه‌ای از شرق‌شناسی به شمار می‌آید – عمدتاً در پی آن بود که تحقیقی روشمندانانه (آنچنان که ابزار و اطلاعات آنان اجازه می‌داد) دربارهٔ اسلام، خاستگاه و متون اصلی آن انجام دهد. در این دوره گاه حتی برخی از مستشرقان می‌کوشیدند با تحقیق در مفردات قرآنی، پاره‌ای از واژگان با ریشهٔ مشترک از زبانهای آرامی و عبری در تورات و انجیل را دقیق‌تر بشناسند و در رفع غموض و یا حتی تصحیف آن بکوشند؛ چه می‌پنداشتند این دو منبع واحدی داشته‌اند، یا احیاناً پیامبر اسلام به متون کهن تری از عهدین دسترسی داشته و برخی واژگان و تعابیر دینی خود را از آنها وام گرفته است!

اسلام‌شناسی و به ویژه قرآن‌پژوهی در نیمهٔ دوم قرن نوزدهم و نیمهٔ نخست قرن بیستم بر این مدار پیش می‌رفت و از این رهگذر محصولاتی پدید آمد که اسلام و قرآن را از چشم و

درآمدی بر مباحث زیبایی‌شناسی... ۳۷ □

نگاه غربیان باز می‌نمود. اکنون دیگر بسیاری از مهم‌ترین منابع اسلامی (در زمینه سیره، تاریخ اسلام، طبقات و تراجم، ادبیات عرب، تفسیر و حدیث) در کتابخانه‌های غربیان به وفور یافت می‌شد. بنابراین تعجبی نیست که نخستین متون مهم اسلامی در این حوزه‌ها را نخستین بار غربیان تصحیح و منتشر کردند.^۱ بسیاری از دانشگاه‌های مهم اروپا از جمله در ایتالیا، آلمان، هلند، انگلستان، فرانسه و اسپانیا با توسعه رشته شرق‌شناسی، به بررسی جدی‌تر اسلام و کتاب آسمانی آن قرآن پرداختند. از میان مهم‌ترین آثار این دوره، دو کتاب تاریخ قرآن،^۲ اثر مشترک تئودور نلدکه و فریدریش شوالی و مطالعات اسلامی،^۳ تألیف ایگناتس گلدتسیهر قابل ذکرند، که بر اینها می‌توان آثار مستشرقانی چون یوزف هورویتس، آلفونس مینگانا، گوتهلِف برگشترسر، آبراهام گایگر، اُتو پرتسل، آنتوان اسپیتالر، دیوید مارگلیوت، آرتور جفری و ریچارد پل را نیز افزود.

پس از جنگ جهانی دوم و در دهه پنجاه میلادی، با انتشار کتاب مبانی فقه اسلامی، اثر یوزف شاخ،^۴ نوعی رهیافت تجدیدنظرطلبانه در پژوهش‌های مربوط به، قرآن، حدیث، سیره و به طور کلی منابع متقدم اسلامی، پدید آمد. وی با تحقیق در منابع حدیثی اهل سنت (عمدتاً روایات فقهی)، کوشید نظریه‌ای جدید در باب تاریخ و نحوه تدوین سنت ارائه دهد که در آن، اصالت روایات فقهی اهل سنت در صحاح سته مورد تردید جدی قرار می‌گرفت. نظریه وی در میان مسلمانان و اسلام‌شناسان غربی واکنش‌های مثبت و منفی فراوانی داشت و امروزه نیز همچنان گفت و گو و تحلیل درباره روش وی و اخلافش از قبیل جان

۱. از آن میان می‌توان به سیره ابن هشام، طبقات ابن سعد، تاریخ طبری و ... اشاره کرد.

2. Theodor Noldeke & Fridrich Schwally, *Geschichte des Qorans*, Göttingen, 1860; Leipzig, 1909-1938.

3. Ignaz Goldziher, *Muhammedanische Studien*, 2vols, Halle, 1888-1890.

4. Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford, 1950. (Reprint, 1964).

وَنزبرو ادامه دارد.

با انتشار کتاب مطالعات قرآنی، نوشته جان وَنزبرو (استاد مطالعات سامی در مدرسه مطالعات شرقی آفریقایی، دانشگاه لندن) در سال ۱۹۷۷، پژوهشهای قرآنی و به طور کلی، اسلام‌شناسی در غرب در برابر چالشی جدی قرار گرفت. در این کتاب، ونزبرو می‌کوشد نشان دهد تمام تصویری که ما امروزه از تکوین دین اسلام و مهم‌ترین آموزه‌های توحیدی آن در اختیار داریم، در واقع محصول نهایی قرن دوم هجری است. بنابراین ما به هیچ روی نمی‌توانیم دریابیم که در صدر اسلام و سالهای نخست تکوین دین اسلام و نزول قرآن چه گذشته است. تنها می‌دانیم که مسلمانان در پایان قرن دوم هجری چه تصویری از تکوین اسلام، شخصیت پیامبر و کتاب آسمانی‌شان داشته‌اند. رویکردهای پیشینی غربیان در شناخت اسلام سنتی (کلاسیک) بود و در آن تقریباً بر منابع موجود از قرون سوم هجری به این سو اعتماد کامل می‌شد. در مقابل، رهیافت ونزبرو را می‌توان نوعی نگرش تجدیدنظرطلبانه دانست که با تردید در منابع موجود، هیچ متنی را گزارشگر امین و صادقی نسبت به تحولات صدر اسلام نمی‌دانست.^۱ وی با به کارگیری روشهای نقد و تحلیل ادبی رایج در مطالعات توراتی و انجیلی، و تطبیق آنها بر قرآن، سعی کرد نشان دهد که تمامی این متون قدیمی صرفاً "تاریخ نجات" (Salvation History) " به معنای مسیحی آنند.^۲

۱. درباره رهیافت ونزبرو و نقدهایی بر این روش در زبان فارسی نگاه کنید به: الف - ویلیام گراهام، «ملاحظات بر کتاب مطالعات قرآنی»، ترجمه مرتضی کریمی‌نیا، آینه پژوهش، سال یازدهم، ش ۵، شماره پیاپی ۶۵، آذر - دی ۱۳۷۹، ص ۴۶-۵۳؛ ب - آندرو ریپین، «تحلیل ادبی قرآن»، تفسیر و سیره: نگاهی به روش‌شناسی جان وَنزبرو» ترجمه مرتضی کریمی‌نیا، پژوهشهای قرآنی، سال ششم، شماره پیاپی ۲۳-۲۴، پاییز و زمستان ۱۳۷۹، ص ۱۹۰-۲۱۷. این دو مقاله در بولتن مرجع (۶): مطالعات قرآنی در غرب، ویراسته مرتضی کریمی‌نیا، تهران، انتشارات بین‌المللی الهدی، ۱۳۸۰ نیز منتشر شده‌اند.

۲. "تاریخ نجات" اصطلاحی متداول در پژوهشهای مربوط به تورات و انجیل است. امروزه از نظر محققان یهودیت و مسیحیت، تاریخ این ادیان و به ویژه کتاب آسمانی آنها، بیان‌کننده حوادث تاریخی صرف - آن گونه که مورخان سکولار در صدد ثبتش هستند - نیست، بلکه این متون بیشتر در صدد بیان نقش نجات بخش خداوند در حوادث تاریخ است. در تاریخ یهود، سرگذشت بنی اسرائیل در تمام مراحل آن، عرصه حضور خداوند در تاریخ و نجات این قوم در سخت‌ترین شرایط است. از نظر مسیحیان، تاریخ نجات با تجسد خداوند در عیسی مسیح و حوادث مربوط به آن روی داده است. در این هر دو مورد، باور به صدق تاریخی حوادث تاریخی، متضمن یا مستلزم نوعی ایمان به صدق گزاره‌های دینی آن ادیان است. برای

در سه دهه اخیر، دو رهیافت سنتی و تجدیدنظرطلبانه، هر یک با مواد، روشها و نتایج مختلفشان در تحقیقات و مطالعات اسلامی مغرب زمین حضور داشته‌اند، و از رهگذر چالش با یکدیگر و نیز چالش محققان اسلامی با آنها در دانشگاه‌های اروپا، کانادا، آمریکا و کشورهای اسلامی، ادبیاتی از گفت و گوی علمی به ویژه در حوزه مطالعات قرآنی پدید آمده است. در میان طرفداران رهیافت سنتی می‌توان به فواد سزگین، نبیه عبّود، رژی بلاشر، ژاک ژومیه، رودی پارت و منتگمیری وات اشاره کرد و از میان مدعیان تجدیدنظرطلبی، باید از جان ونزبرو، پاتریشیا کرونه، مایکل کوک، نورمن کالدر و آندرو ریپین نام برد. افرادی با موضعی بینابین همچون یوزف فان‌اس، کیس ورس‌تیک، خوتیر یُنبل، هارالد موئسکی نیز این ادبیات را غنی‌تر ساخته‌اند و شماری از محققان مسلمان چون محمد مصطفی اعظمی، محمد عبدالحلیم، عیسی بُلایطه، مستنصر میر، محمود ایوب، یوسف رحمان، نصر ابوزید و دیگران نیز با نقدهای خود تنور بحث علمی در این حوزه را در دهه اخیر گرم‌تر از پیش کرده‌اند. بر اینها بیفزاییم کنفرانسهای متعدد علمی در باب قرآن و اسلام در سه دهه اخیر در غرب را که مسلمانان حضوری بسیار پُررنگ‌تر در آنها داشته‌اند و از همین رو، به مسائل و موضوعات قرآن‌پژوهی در زبانهای اروپایی سمت و سوی تازه بخشیده‌اند.

قرآن‌پژوهی در غرب از سه دهه پیش به این سو، با شوک ناشی از تردیدهای ونزبرو روبه‌رو بوده است. شاید یأس بسیاری از غربیان از حل معضل ونزبرو (معضل منابع) یکی از علل رواج و شکوفایی پژوهشهای ادبی و زیبایی‌شناختی راجع به قرآن در غرب بوده است. بسیاری از غربیان به جای پاسخگویی به پرسشهای قدیمی در باب منشأ و خاستگاه قرآن، ارتباط قرآن با متون دینی پیش از خود، تقویم و تاریخ‌گذاری آیات و سور قرآن، مسئله قرائات و تاریخ جمع و تدوین قرآن، اکنون ترجیح می‌دهند با همین قرآن – آن گونه که در ذهن و ضمیر مسلمانان طی قرون متمادی حضور داشته است – سروکار داشته باشند.

علت دیگر توجه به زیبایی‌شناسی قرآن، حضور و تأثیر فراوان دانشمندان اسلامی در محافل و مجامع آکادمیک غربی است. بسیاری از این محققان عرب‌زبان که درک بسیار اصیل‌تری از عربیت متن قرآن و احساسات دینی مسلمانان نسبت به کتاب آسمانی‌شان

نوشته‌ای فارسی در این باره نگاه کنید به: آلن گالووی، پانن برگ: الهیات تاریخی، ترجمه مراد فرهادپور، تهران: صراط، بی‌تا، به ویژه فصل دوم با عنوان «وحی به مثابه تاریخ».

دارند، امروزه در دانشگاه‌های غربی به تدریس یا تحصیل مشغولند. برخی از آنها سالانه در مهم‌ترین کنفرانسهای مطالعات قرآنی در غرب شرکت می‌کنند و از این طریق توجه غربیان را به این گونه مباحث بیشتر جلب می‌کنند. تعداد مقالاتی که از این دسته عالمان به زبانهای اروپایی درباره جنبه‌های مختلف زبانی، ادبی و زیبایی شناختی قرآن منتشر می‌شود، قابل قیاس با منشورات پنجاه سال پیش نیست.^۱ فهرستی گزیده از برخی کتابها و مقالات در این زمینه به قرار زیر است:

1. ABDUL-RAOF, Hossein. "Conceptual and textual chaining in Qur'anic discourse", *Journal of Qur'anic Studies/Majallat al-Dirasat al-Qur'aniya* (London) 5ii (2003) pp. 72-94.
2. ABDUL-RAOF, Hossein. "The linguistic architecture of the Qur'an", *Journal of Qur'anic Studies/Majallat al-Dirasat al-Qur'aniya* (London) 2ii (2000) pp. 37-51; also in: *The Koran: critical concepts in Islamic studies*, edited by Colin Turner, London & New York: RoutledgeCurzon 2004, vol. 3, pp. 344-358.
3. ABDUL-RAOF, Hossein. *Consonance in the Qur'an: a conceptual intertextual and linguistic analysis*. Munich: Lincom GmbH, 2005. 243pp.
4. ABDUL-RAOF, Hossein. *Exploring the Qur'an*. Dundee (UK): Al-Maktoum Institute Academic Press, 2003. 456pp.
5. ABDUL-RAOF, Hossein. *Qur'an translation: discourse, texture and exegesis*. Richmond (Surry): Curzon, 2001. 197pp.
6. ABDUL-RAOF, Hossein. *Qur'anic stylistics: a linguistic analysis*. Munich: Lincom GmbH, 2003. 250pp.
7. ABDUL-RAOF, Hossein. *The Qur'an Outlined: Outline, Theme and Text*. London: Ta-Ha Publishers, 2001. xv+158pp.
8. ANSARI, Habeeb ul Haque. "A question of aesthetics: the Qur'an as an icon?" *New Quest* 100 (1993) pp. 229-231. [Reverence of Indian Mulims for Qur'an & of indian Hindus for idols.]

۱. شش سال پیش، وقتی در مصاحبه با نصر حامد ابوزید، از او راجع به مهم‌ترین تفاوت قرآن پژوهی جدید در غرب با سنت گذشته قرآن پژوهی سؤال کردم، او دقیقاً به همین موضوع اشاره کرد: «... به وضوح می‌توان دید که آن پرسش قدیمی مستشرقان قرن نوزدهمی جای خود را به مسائلی جدید و متفاوت داده است؛ مسائلی چون وجوه ادبی قرآن و زیبایی‌شناسی اسلوبی و بلاغی قرآن. این سخن بدان معنا نیست که غربی‌ها دیگر به هیچ وجه به پرسشهای سنتی خود درباره تاریخ، تدوین و خاستگاه‌های قرآن نمی‌پردازند. هنوز هم برخی همین مسائل را بررسی می‌کنند، اما باید گفت که این گرایش غالب و حاکم نیست.» (نک. مصاحبه با نصر حامد ابوزید در معنای متن: پژوهشی در علوم قرآن، تهران: انتشارات طرح نو، ۱۳۸۰، ص ۵۲۸).

9. BARBÓS, L. & CANTINEAU, J. "La récitation coranique Damas et Alger", *Annales de l'institut des études orientales* 6 (1942-47) pp. 66-107.
10. BOUBAKEUR, Si Hamza. "The art of reading and reciting the Koran", *Ark: a Study of the Koran*, introductory no. (1985) pp. 23-29.
11. BOULLATA, Issa J. "Sayyid Qutb's literary appreciation of the Qur'an", *Literary structures of religious meaning in the Qur'an*, ed. by Issa J. Boullata, Richmond (Surrey): Curzon, 2000, pp. 354-371.
12. BOULLATA, Issa J. "The rhetorical interpretation of the Qur'an. i'jaz and related topics", *Approaches to the history of the interpretation of the Qur'an*, ed. by Andrew Rippin, Oxford: Clarendon Press, 1988, pp. 139-157.
13. BOULLATA, Issa J. (ed.) *Literary structures of religious meaning in the Qur'an*. Richmond (Surrey): Curzon, 2000. 393 pp.
14. BUSTANI, Mahmud al-. "Structure et esthétique de la sourate coranique: Sourate al-Ahzab" *Aux Sources de la Sagesse* 3/10 (1996) pp. 43-52.
15. CASSELS, David A. "Near-rhyme and its occurrence in the Qur'an", *Journal of Semitic Studies* 28i (1983) pp. 303-310; also in: *The Koran: critical concepts in Islamic studies*, edited by Colin Turner, London & New York: routledgeCurzon, 2004, vol. 3, pp. 1-7.
16. CETIN, Abdurrahman. "The place of music in Qur'anic recitation", *The American Journal of Islamic Social Sciences* (Washington, KDC) 16i (1999) pp. 111-122).
17. CUYPERS, Michel. "L'analyse rhétorique: une nouvelle méthode d'interprétation du Coran", *Mélanges de Science Religieuse* (Université catholique de Lille) 59 (2002), pp. 31-57.
18. CUYPERS, Michel. "La sourate 55 (al-Rahman) et le Psautier", *Luqman* (Tehran) 19i/37 (2002-2003) pp. 71-106.
19. CUYPERS, Michel. "Structures rhétoriques de la sourate "Joseph" et de Quelques sourates brèves", *Mélanges de l'institut dominicain d'études orientales du Caire* 22 (1995) pp. 107-195.
20. CUYPERS, Michel. "Structures rhétoriques de la sourate 74 (al-Muddathther)", *Luqman* (Tehran) 13ii (1997) pp. 37-74.
21. CUYPERS, Michel "Structures rhétoriques des sourates 105-114", *Mélanges de l'institut dominicain d'études orientales du Caire* 23 (1997) pp. 157-196.
22. CUYPERS, Michel "Structures rhétoriques des sourates 81-84", *Annales Islamologiques/Hawliyat Islamiyat* 37 (2003) pp. 91-136.
23. CUYPERS, Michel "Structures rhétoriques des sourates 85-90", *Annales Islamologiques/Hawliyat Islamiyat* 35 (2001) pp. 27-99.

24. CUYPERS, Michel "Structures rhétoriques des sourates 92-98", *Annales Islamologiques/Hawliyat Islamiyat* 34i (2000) pp. 95-138.
25. CUYPERS, Michel "Structures rhétoriques des sourates 99-104", *Annales Islamologiques/Hawliyat Islamiyat* 33 (1999) pp. 31-62.
26. CUYPERS, Michel "Une analyse rhétorique du début et de la fin du coran", *Actes du Symposium International Al-Kitab, 29 mai-ler juin 2002 Acta Orientalia Belgica* (Louvain-Neuve, Leuven), 2004, pp. 233-272.
27. CUYPERS, Michel "Une lecture rhétorique et intertextuelle de la sourate al-Ikhlâs", *Mélanges de l'institut dominicain d'études orientales du Caire* 25-25 (2004) pp. 141-175.
28. DENNY, Frederik Mathewson. "Qur'an recitation training in Indonesia: a survey of contexts and handbooks", *Approaches to the history of the interpretation of the Qur'an*, ed. Anderw Rippin, Oxford: Clarendon Press, 1988, pp. 288-306.
29. DENNY, Frederik Mathewson. "Qur'an recitation: a tradition of oral performance and transmission", *Oral Tradition* 4 (1989) pp. 5-26.
30. DENNY, Frederik Mathewson. "The adab of Qur'an recitation: text and context", *International congress for the study of the Qur'an, Australian National University, Canberra, 8-13 May 1980*, pp. 143-160.
31. GADE, Anna M. "Recitations of the Qur'an", *Encyclopaedia of the Qur'an*, ed. by Jane Dammen McAuliffe, Leiden: Brill, 2004, vol. 4, pp. 367-385.
32. GEYER, Rudolf Eugen. "The strophic structure of the Koran", Translated from German into English by G. H. Wells, *What the Koran really says: language, text and commentary*, edited & translated by Ibn Warraq, New York: Prometheus Books, 2002, pp. 625-646. [English translation of "Zur Strophik des Qur'ans", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 22 (1908) pp. 265-286.]
33. GEYER, Rudolf Eugen. "Zur Strophik des Qur'ans", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 22 (1908) pp. 265-286.]
34. GILLIOT, Claude, LARCHER, Pierre, "Language and style of the Qur'an", *Encyclopaedia of the Qur'an*, ed. by Jane Dammen McAuliffe, Leiden: Brill, 2003, vol. 3, pp. 109-135.
35. GWYNNE, Rosalind Ward. "Ward. "Beauty", *Encyclopaedia of the Qur'an*, ed. by Jane Dammen McAuliffe, Leiden: Brill, 2001, vol. 1, pp. 212-214.
36. HAHAM, N. "Drei Suren: auf ihre strophische Gliederung untersucht", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 28 (1914) pp. 370-375.
37. HAJJAJI-JARRAH, Soraya Mahdi. "The enchantment of Reading: Sound, meaning, and expression in surat al-Adiyat", *Literary structures of religious meaning in the Qur'an*, ed. by Issa J. Boullata, Richmond (Surrey): Curzon, 2000, pp. 228-251; also

in: *The Koran: critical concepts in Islamic studies*, edited by Colin Turner, London & New York: RoutledgeCurzon, 2004, vol. 3, pp. 359-380.

38. JUYNBOLL, Guatier H. A. "The position of Qur'an recitation in early Islam", *Journal of Semitic Studies* 19 (1974) pp. 240-251.

39. KERMANI, Navid. "Revelation in its aesthetic dimension: some notes about apostles and artists in Islamic and Christian culture", *The Qur'an as text*, ed. S. Wild Leden: Brill, 1996 (Islamic Philosophy, Theology and Sciences: Texts and Studies, XXVII) pp. 213-224.

40. KERMANI, Navid. "The aesthetic reception of the Qur'an as reflected in early Muslim history", *Literary structures of religious meaning in the Qur'an*, ed. by Issa J. Boullata, Richmond (Surrey): Curzon, 2000, pp. 255-276.

41. KERMANI, Navid. *Gott ist schön: das ästhetische Erleben des Koran*. Munich: C.H. Beck, 1999, 2001. pp 546.

42. LARIA, M. "Tradizione e attualità nella recitazione del Corano", (Sommaire: tradition et actualité dans la récitation du Coran; Summar[y]: Tradition and present practice in reciting the Koran) *Islam: Storia e Civiltà* 35 / 10ii (1991) pp. 73-79; 135; 137.

43. MÜLLER, Friedrun R. *Untersuchungen zur Reimprosa im Koran*. Bonn: Selbstverlag des Orientalischen Seminars der Universität, 1969. xi+153pp. (Bonner Orientalistischen Studien N.S. 20.)

44. NELSON, Kristina. "Reciter and listener: some factors shaping the *mujawwad* style of Qur'anic recitation." *Ethnomusicology* 26 (1982) pp. 41-47.

45. NELSON, Kristina. "The sound of the divine in daily life", *Everyday life in the Muslim Middle East*, ed. D. Lee Bowen & E.A. Early, Bloomington: Indiana University Press, 1993, pp. 213-217 (About Qur'anic recitation).

46. NELSON, Kristina. *The art of reciting the Qur'an*. Austin (TX, USA): University of Texas Press, 1985 (Modern Middle East Series, 11). xxviii+241pp. New ed., Cairo: American University in Cairo Press, 2001. 246pp.

47. NEUWIRTH, Angelika. "Einige Bemerkungen zum besonderen sprachlichen und literarischen Charakter des Koran", *Deutscher Orientalistentag*, 1975, (*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* Suppl. 3, i, 1977) pp. 736-739

48. NEUWIRTH, Angelika. "Exhortations", *Encyclopaedia of the Qur'an*, ed. by Jane Dammen McAuliffe, Leiden: Brill, 2002, vol. 2, pp. 142-143.

49. NEUWIRTH, Angelika. "Form and structures of the Qur'an", *Encyclopaedia of the Qur'an* ed. by Jane Dammen McAuliffe, Leiden: Brill, 2002, vol. 2, pp. 245-266.

50. NEUWIRTH, Angelika. "Images and metaphors in the introductory sections of the Makkan suras", *Approaches to the Qur'an*, ed. G. R. Hawting & Abdul-Kader

A.Shareef. London: Routledge, 1993, pp. 3-36; also in: *The Koran: critical concepts in Islamic studies*, edited by Colin Turner, London & New York: RoutledgeCurzon, 2004, vol. 2, pp. 142-143.

51. NEUWIRTH, Angelika. "Koranlesung zwischen islamischem Ost und West", *Islamo e Arabismo na península ibérica: Actas do XI Congresso da Uniaeo europeia de arabistas e Islamologos* (Ûvora-Faro-Silves, 29. Set. -6. Out. 1982), ed. by Adel Sidarus, Ûvora (Portugal): Universidade de Ûvora, 1986, pp. 305-316.

52. NEUWIRTH, Angelika. "Qur'anic literary structure revisited: Surat al-Raḥman between mythic account and decodation of myth", *Story-telling in the framework of non-fictional Arabic literature*, ed. S. Leder. Wiesbaden: Harrassowitz, 1998, pp. 388-420.

53. NEUWIRTH, Angelika. Rhetoric and the Qur'an", *Encyclopaedia of the Qur'an*, ed. by Jane Dammen McAuliffe, Leiden: Brill, 2004, vol. 4, pp. 461-476.

54. NEUWIRTH, Angelika. "Some notes on the distinctive linguistic and literary character of the Qur'an", Translated from German by Gwendolin Goldbloom, *The Qur'an: style and contents*, ed. by Andrew Rippin, Aldershot: Ashgate, Variorum, 2001, pp. 253-257.

55. NEUWIRTH, Angelika. *Studien zur Komposition der mekkanischen Suren*. Berlin: De Gruyter, 1981 (Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur des Islamischen Orients. N.F.10) ix+433pp.

56. QUTB, John. "Qur'anic aesthetics in the thought of Sayyid Qutb", *Religious Studies and Theology* 15ii-iii (1996) pp. 61-76.

57. SELLS, Michael Anthony. "A literary approaches to the hymnic suras of the Qur'an: spirit, gender, and aural intertextuality", *Literary structures of religious meaning in the Qur'an* ed. by Issa J. Boullata, Richmond (Surrey): Curzon, 2000, pp. 228-251; also in: *The Koran: critical concepts in Islamic studies*, edited by Colin Turner, London & New York: RoutledgeCurzon, 2004, vol. 3, pp. 395-416.

58. SELLS, Michael Anthony. "Sound and meaning in surat al-Qari'a", *Arabica* 40iii (1993) pp.403-430.

59. SELLS, Michael Anthony. "Sound, spirit, and gender in surat al-Qadr", *Journal of the American Oriental Society* (Ann Arbor, MI, USA) 111 (1991) pp. 239-259; also in *The Qur'an: style and contents*, ed. by Andrew Rippin, Aldershot: Ashgate, Variorum, 2001, pp. 333-353; also in: *The Koran: critical concepts in Islamic studies*, edited by Colin Turner, London & New York: RoutledgeCurzon, 2004, vol. 3, pp. 127-158.

60. STEWART, Devin J. "Rhymed prose", *Encyclopaedia of the Qur'an*, ed. by Jane Dammen McAuliffe, Leiden: Brill, 2004, vol. 4, pp. 476-484

61. STEWART, Devin J. "Saj' in the Qur'an prosody and structure", *Journal of*

درآمدی بر مباحث زیبایی شناسی... ۴۵ □

Arabic Literature 21 (1990) pp. 102-139; also in *The Qur'an: style and contents*, ed. by Andrew Rippin, Aldershot: Ashgate, Variorum, 2001, pp. 213-251; also in: *The Koran: critical concepts in Islamic studies*, edited by Colin Turner, London & New York: RoutledgeCurzon, 2004, vol. 3, pp. 74-111

62. VASALOU, Sophia. "The miraculous eloquence of the Qur'an general trajectories and individual approaches", *Journal of Qur'anic Studies/ Majallat al-Dirasat al-Qur'aniya* (London) 4ii (2002) pp. 23-53; also in: *The Koran: critical concepts in Islamic studies*, edited by Colin Turner, London & New York: RoutledgeCurzon, 2004, vol. 3, pp. 442-470.

63. WANSBROUGH, John Edward. "Arabic rhetoric and Qur'anic exegesis", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 31iii (1968) pp. 469-485.

64. WANSBROUGH, John Edward. "Majaz al-Qur'an: periphrastic exegesis", *Bulletin of the School of Orietal and African Studies* 33ii (1970) pp. 247-266; also in *The Qur'an: formative interpretation*, ed. by Andrew Rippin, Aldershot (UK): Ashgate, 1999, pp. 243-262.

65. WEISWEILER, Max. "'Abdalqahir al-Curcanis Werk über die Unnachahmlichkeit des Korans und seine syntaktisch-stilistischen Lehren", *Oriens* 11 (1958) pp. 77-121.

66. WIESMÜLER, Beate. "Die vom Koran getöteten: At-Ta'labis Beitrag zur Ästhetik des Korans", *Acten des 27. deutschen Orientalistentages* (Bonn, 28. September bis 2. Oktober 1998) Norm und Abweichung, ed. by Stefan Wild & Hartmut Schild, Würzburg: Ergon Verlag, 2001, pp. 261-300.

67. WIESMÜLER, Beate. *Die vom Koran getöteten: At-Ta'labis Qatla l-Qur'an nach der Istanbuler und den Leidener Handschriften*, Edition und Kommentar. Würzburg: Ergon Verlag, 2002, (Arbeitsmaterialien zum Orient, 12). 188pp.

68. ZEBIRI, Kate. "Towards a rhetorical criticism of the Qur'an", *Journal of Qur'anic Studies/ Majallat al-Dirasat al-Qur'aniya* (London) 5ii (2003) pp. 95-120.

بیش از ۹۰ درصد آثار مرتبط با موضوع بحث در فهرست بالا، طی ۳۰ سال اخیر منتشر شده‌اند و در میان آنها، کتابها و مقالاتی از مؤلفان مسلمان چون محمد عبدالحلیم، حسین عبدالرئوف، نوید کرمانی، ثریا حجّاجی جراح، محمود ایوب، عیسی بلاطه، سلوی محمد العواء در کنار اسامی غربیانی چون آنگلیکا نیورت، میشل کویی پرس، فردریک دنی، کریستینا نلسون و مایکل سلز به چشم می‌خورد. اکنون در بخش دوم مقاله به معرفی تفصیلی یکی از آثار جدید اروپایی در باب زیباشناسی قرآن می‌پردازیم:

نوید، کرمانی، خداوند زیباست: تجربه‌ی زیبایی‌شناختی قرآن کریم، مونیخ: انتشارات بک، ۱۹۹۹، ۵۴۶ ص. شابک: ۳-۴۰۶-۴۴۹۴۵-۹.

این اثر حجیم و پُر مطلب، محصول رساله‌ی دکتری مؤلف آن است که با راهنمایی آقای اشتفان ویلد (Stefan Wild)، رئیس سابق دیپارتمان شرق‌شناسی دانشگاه بُن در آلمان دفاع شده، و در سال ۱۹۹۹ در مونیخ آلمان به چاپ رسیده است. به رغم آنکه ظاهر نام کتاب، آدمی را به یاد حدیث مشهور «إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ وَ يُحِبُّ الْجَمَالَ» (مسلم بن الحجاج، ج ۱، ص ۶۵؛ کلینی، ج ۶، ص ۴۳۸) می‌اندازد، اما این کتاب بیش از آنکه مربوط به زیبایی خداوند باشد، وجوه مختلف متنی، آوایی و شنیداری کلام خداوند را از منظری زیباشناختی بررسی می‌کند. ناگفته نگذاریم که مؤلف، البته نام کتاب خویش را از همان حدیث متداول و مشهور برگرفته است.

نوید کرمانی، متولد ۱۹۶۷ میلادی / ۱۳۴۶ شمسی، استاد ایرانی الاصل مطالعات اسلامی در دانشگاه بُن است. وی در مدت تحصیل خود در آلمان، تئاتر، فلسفه (اسلامی و غربی) و مطالعات اسلامی آموخته؛ مدتی نیز در دانشگاه قاهره تحصیلات خود را در زمینه ادبیات و مطالعات اسلامی ادامه داده؛ فوق لیسانس و دکتری خود را در رشته اسلام‌شناسی از دانشگاه بُن دریافت کرده و در همان دانشگاه به تدریس و تحقیق مشغول شده است. از کرمانی تاکنون کتابها و مقالات متعددی، عمدتاً به زبان آلمانی و گاه به انگلیسی، منتشر شده که بیشتر آنها درباره مطالعات اسلامی و قرآنی است.

دو نکته مدعای اصلی کتاب خداوند زیباست را تشکیل می‌دهند: نخست آنکه ادراک و احساسات دینی و زیبایی‌شناختی در جامعه اسلامی غالباً بیش از حد جدا و متفاوت از یکدیگر تلقی می‌شوند، حال آنکه پیوند این دو در واقع بسیار بیش از تصور رایج است. دوم اینکه عکس‌العمل دینی - زیبایی‌شناختی مسلمانان در مواجهه با قرآن کریم (در گذشته و آینده) شایسته توجه بسیار است و این امر در سنت اسلامی و برای فرد مسلمانان و جوامع آنان در چهارده قرن گذشته اهمیت فراوانی داشته است. مؤلف در جای جای کتاب خویش همواره این دو نکته را یادآوری می‌کند و با اشتیاق و تبخّر فراوان و بدون هر گونه ابهام و اغلاق - حتی وقتی به بررسی عبارات ترجمه‌ناپذیر عربی می‌پردازد - ادله خویش را پی می‌گیرد. وی از همان ابتدای کتاب تصریح می‌کند که به هیچ وجه در صدد ابطال یا

درآمدی بر مباحث زیبایی‌شناسی... ۴۷ □

مخالفت با روشهای مختلف تحقیقات مستشرقان جدید، و یادری اثبات زیبایی متنی - ادبی قرآن کریم نیست، بلکه می‌خواهد ارتباط مسلمانان با قرآن و اهمیت عنصر زیبایی - شناختی^۱ این ارتباط را تشریح و توصیف کند (ص، ۱۰).

هر یک از شش فصل اصلی کتاب به یکی از جنبه‌های مختلف مواجهه اسلامی با قرآن اختصاص دارد. متن اصلی کتاب ۴۲۵ صفحه است که پس از آن، ۱۲۰ صفحه حاوی پی‌نوشت‌ها، کتاب‌شناسی منابع و نمایه‌های مختلف آمده است. کثرت و تنوع منابع مورد استفاده مؤلف نیز (که فهرست آنها بالغ بر ۵۰ صفحه شده است) بسیار چشمگیر است. فهرست منابع نشان می‌دهد که مؤلف از مجموعه متنوع دانشهای زیر بهره برده است: هرمنوتیک غربی از شلایرماخر^۲ تا امروز، نقد تاریخی و ادبی، فلسفه زیبایی‌شناسی و زبان‌شناسی (از یوهان هامان^۳ تا تیودور آدرنو^۴، کارل بُّه‌لر^۵، یان موکاروفسکی^۶، رومن یاکوبسن^۷، و دیگران)؛ مطالعات اسلامی جدید و قدیم در زبانهای اروپایی؛ و از همه مهمتر، در جای‌جای کتاب به منابع اسلامی (عربی، فارسی و دیگر زبانهای اسلامی) استناد می‌شود. در این میان، باید به خاطر داشت که ارجاعات مؤلف به فیلسوفان غربی، مکاتب ادبی، و شرق‌شناسان اروپایی همگی فرعی و در حاشیه است. منبع اصلی و تکیه اساسی مؤلف، مصادر قدیم در میراث اسلامی و نیز پاره‌ای از مکتوبات جدید جهان عرب است؛ از این رو شاید بتوان گفت وی بیشتر دریافت و فهم زیبایی‌شناختی قرآن کریم در جهان عرب را به خواننده القا می‌کند.

در اینجا نگاهی گذرا به فصول شش‌گانه کتاب می‌اندازیم که هر یک به جنبه‌ای خاص از قدرت و تأثیر زیبایی‌شناختی قرآن مربوط‌اند.

1. die Bedeutung des Ästhetischen.
2. Friedrich Daniel Ernest Schleiermacher (1768-1834).
3. Johan Georg Hamman (1768-1834)
4. Theodor Wiesengrund Adorno (1903-1969).
5. Karl Bühler (1879-1963).
6. Jan Mukarovsky (1891-1975).
7. Roman Jakobson (1896-1982).

عنوان فصل نخست (ص ۱۵-۹۳) «نخستین مستمعان»^۱ است. در اینجا مؤلف به ماجرای برخورد اولین شنوندگان کلام الهی می‌پردازد و پیشینه فرهنگ شفاهی عرب و احساسات شاعرانه ایشان، مواجهه آنان با قرآن به عنوان امری جدید و استثنایی (هم از نظر وحیانی بودنش و هم به دلیل شاهکار ادبی بودن آن)، تجربه ایمان و گرویدن آنان به اسلام (که در موارد بسیاری به دلیل تأثر از مضامین قرآنی و آهنگ زیبای آن بود)، و نقلهای مختلف دایر بر تأثیرات زیروروکننده قرائت شفاهی قرآن در جامعه جدید مسلمانان را بررسی می‌کند. مؤلف در باب موضوعاتی چون زبان و شعر در جامعه اعراب جاهلی، قدرت کلام،^۲ ضعف و درماندگی مخالفان و رقبای این وحی جدید، و سحر زبان،^۳ منقولات تاریخی فراوانی با نظم و تنسیقی دقیق می‌آورد تا اهمیت و جایگاه شنیداری این متن جدید و وحیانی را در جامعه صدر اسلام نشان دهد.

عنوان فصل دوم (ص ۹۴-۱۷۰) «متن»^۴ است و هم از این رو، مؤلف در این فصل به خود متن قرآن می‌پردازد. مسئله اصلی در این فصل، جنبه شعری قرآن است که در آن ویژگیهای خاص زبانی این کتاب و بعد زیبایی شناختی آن بررسی می‌شود. نوید کرمانی در این فصل به بحث درباره تأثیر پرهیمه و کاریزماتیک قرآن کریم می‌پردازد. به اعتقاد وی از آنجا که قرآن متنی خلاق و مبدع بوده است، «افق زبانی»^۵ خاصی را با ساختار ویژه و استثنائات منحصر به فرد خویش ایجاد کرده و از این رهگذر، افق متداول را با قدرت و زیبایی خویش تغییر و تحول بخشیده است که همین امر نقطه عطفی در زبان پدید آورده است. در این فصل همچنین بحث مفصل و بسیار جالبی درباره «وجه متعدد معنایی» قرآن آمده است؛ این بخش از فصل دوم که «گشودگی قرآن»^۶ نام دارد به موضوعاتی چون تاب تفاسیر متعدد داشتن قرآن، ابهام یا تشابه آیات آن، و غنای آن در بیان بیشترین معانی ممکن می‌پردازد و در این راه بیشترین نقل قول را از آرای ادیبان و مفسران مسلمانی چون عبدالقاهر جرجانی،

-
1. Die ersten Hörer.
 2. Die Macht des Wortes.
 3. Sprachmagie.
 4. Der Text.
 5. Sprachhorizont.
 6. Die Offenheit des Koran.

درآمدی بر مباحث زیبایی‌شناسی... ۴۹ □

زمخسری، ابن عربی، طبری و نصر حامد ابوزید می‌آورد. مؤلف در اینجا همچنین به اقوال نشانه‌شناسان جدید چون رولان بارت^۱ و اُمبرتو اِکو^۲ و شماری از مستشرقان غربی اشاره می‌کند. در پایان کرمانی با برداشتی اصولی نسبت به ارتباط زبان عربی و نصّ قرآنی، به گونه‌ای بلیغ و روشن دلیل می‌آورد که اگر تأثیر قرآن بر زبان و فرهنگ عربی را به طور دقیق و شایسته درک کنیم، این اعتقاد اسلامی که متن مقدس قرآن ترجمه‌ناپذیر است، دیگر ادعایی جزم‌اندیشانه و دلخواهی جلوه نخواهد کرد؛ بلکه این اعتقاد بیانگر یک «تجربه پذیرش»^۳ است؛ امری که مبنای مواجهه با متن قرآن را می‌سازد (ص ۱۵۶-۱۵۷).

محور بحث در فصل سوم (ص ۱۷۱-۲۳۲) که «نغمه»^۴ نام دارد، قرائت قرآن است. مؤلف در این فصل خواننده را در دامنه و تاریخ قرائت قرآن، به عنوان شاخه‌ای از علم، ایمان و عمل در میان مسلمانان سیر می‌دهد. این فصل را می‌توان محوری‌ترین و مهم‌ترین پاره کتاب دانست، چراکه مؤلف در آن با تلاشی وسیع و همه‌جانبه نشان می‌دهد که تغنی به قرآن چگونه است؟ تا چه اندازه قرآن حالت استثنایی شعر و موسیقی به خود گرفته است؟ و با وجود این، چگونه در ارزیابی تأثیر و قدرت این کتاب آسمانی و حضور شفاهی‌اش در زندگی و اعتقادات مسلمانان، این دو مقوله شعر و موسیقی را به طور سنتی نادیده انگاشته‌اند؟ جان کلام مؤلف این است که هرچند نمی‌توان قرآن را به معنای مصطلح و سنتی عرب، شعر دانست، اما روشن است این متن مقدس، «شعر» به عمیق‌ترین معنای کلمه است. بنابراین، از آنجا که کرمانی شعر را «گذار از زبان به موسیقی»^۵ می‌داند (ص ۱۸۳) معتقد است که نصّ قرآنی با توان شعری خود، قرائتی کاملاً شفاهی و آهنگین را می‌طلبد. قرآن متنی است که باید قرائت شود و مؤلف کتاب در اینجا برای تأیید این دیدگاه خود مباحثی را پیش می‌کشد که جای جای آن به نمونه‌هایی از سوره مکی قرآن، نظریه قرائت و فن تجوید، نظریات مفسران درباره غموض و وضوح متن قرآن، تزلزل و ناهماهنگی در انکار جنبه

1. Roland Barthes (1915-1980).

2. Umberto Eco (1932-).

3. Rezeptionserfahrung.

4. Der Klang.

5. Der Übergang von Sprach zu Musik.

شعری قرآن، پیوند میان شناخت دینی و ادراک زیبایی شناختی این متن، ویژگیهای سیاقی متن مقدس، و مسائل مربوط به تثبیت مصحف رسمی قرآن با نام «مصحف عثمانی» می‌پردازد. بخش پایانی این فصل به بررسی عمیقی در باب قرآن کریم به عنوان «کلام الله»^۱ و نیز حضور عینی خداوند در جهان اختصاص دارد که مؤلف در آن، اموری چون صلاة، ذکر، دعا و غیره را «زیبایی» وصف ناشدنی قرائت قرآن می‌شمارد.

فصل چهارم ص (۲۳۳-۳۱۴) به وجه «معجزه»^۲ آسای قرآن و به طور خاص، مفهوم اعجاز و تقلیدناپذیری آن می‌پردازد. کرمانی نخست تاریخ پیدایش و تحوّل مفهوم یا نظریه اعجاز را مرور می‌کند و به کاوش در این مسئله می‌پردازد که تجربه و مواجهه با یک متن به عنوان حدوث یکباره، معجزه آسا و بی‌نظیر کلام زنده الهی به چه معناست؟ وی با بهره‌گیری از سخنان ابوبکر باقلانی، عبدالقاهر جرجانی، جلال‌الدین سیوطی و دیگران تصویری منسجم و معقول از علت اهمیت یافتن مفهوم اعجاز به دست می‌دهد و روشن می‌کند که چگونه این مفهوم قرن‌ها در تفکر اسلامی همچنان پابرجا مانده است. در این راه، وی همچنین جایگاه متن و زبان قرآن را در تحول و تکامل دانشهای زبانی و بلاغی دانشمندان اسلامی خاطر نشان می‌کند. مؤلف در ادامه، بیشترین صفحات این فصل را به بیان نظریه عبدالقاهر جرجانی در باب اعجاز قرآن و «نظریه نظم» وی در کتاب دلائل الاعجاز اختصاص می‌دهد و به تفصیل آن را با نظریه ابوبکر باقلانی در کتاب اعجاز القرآن مقایسه می‌کند. وی با ورود به بحثهای اختلافی در باب مؤلفه‌های اساسی آموزه اعجاز و ارتباط آنها با نحوه دریافت وحی قرآنی، به ویژه این مسئله پیچیده را پیش می‌کشد که تأثیر برجامانده قرآن کریم بر ذهن و ضمیر نخستین مسلمانان چگونه بوده است. نتیجه و لبّ فصل چهارم ایضاً این مطلب است که هرچند مفهوم اعجاز را نخستین بار متکلمان مطرح ساختند، اما این امر از آغاز نزول وحی، جزو لاینفک قرائت قرآن و تأثیر زیبایی شناختی آن بوده است.

فصل پنجم (ص ۳۱۵-۳۶۴) به بررسی نظریه‌های مسلمانان در باب نبوت (: پیشگویی) و الهام همراه با دیدگاه‌های یونانیان قدیم و فلاسفه غربی متأخر می‌پردازد و ویژگیهای پیامبر اکرم (ص) را با اوصافی که غالباً در نظریه‌های زیبایی شناختی نوین اروپایی به نوابغ هنری

1. Gott spricht.

2. Das Wunder.

درآمدی بر مباحث زیبایی‌شناسی... (۵) □

نسبت می‌دهند، مقایسه می‌کند. کرمانی در ادامه این فصل به بررسی اندیشه افلاطون در باب الهام و رابطه نزدیک میان هنرمند، پیشگو و نبی می‌پردازد و تأثیر این اندیشه را بر فیلسوفان اسلامی چون ابن سینا و فارابی و متفکران غربی چون توماس آکوینی^۱ و مهم‌تر از همه، زیبایی‌شناسی نبوغ^۲ در اروپای جدید (وکسانی چون شلینگ،^۳ نوالیس^۴ و دیگران) بررسی می‌کند. پس از این، روابط خاص – غالباً پیچیده و مبهم و گاه متعارض – میان خلاقیت شاعرانه و تدبیر یا احساس مذهبی در اسلام را مطرح می‌کند. در پایان، کرمانی به این نکته می‌پردازد که در فرهنگ اسلامی، ارتباط میان هنر و دین بسیار کمتر از فرهنگ غربی تجزیه و تحلیل شده است؛ وی حتی بر این امر دلیل می‌آورد که اسلام را همان قدر می‌توان دین هنر^۵ دانست که دین احکام و قوانین^۶ (ص ۳۶۳).

فصل آخر و ششم (ص ۳۶۵-۴۲۵) که «سماع عارفان»^۷ نام دارد، تأثیر خاص و عظیم قرآن بر متصوفه و مواجهه شگرف آنان با قرآن را بررسی می‌کند. مؤلف در این فصل به طرح مسائلی چون اشتیاق صوفیان به حلقه سماع و قرائت قرآن، تجربه شهودی و غالباً هول‌انگیز آنان از حضور خداوند،^۸ شوق آنان به شنیدن^۹ و نهایتاً پدیده‌ای منحصر به فرد از منقولات صوفیانه درباره «قتلی القرآن»، یعنی کسانی که از شنیدن زیبایی صوت قرآن کشته شده‌اند، می‌پردازد. این موضوع آخر، حاوی مطالب قابل توجهی از منقولات پراکنده صوفیان در منابع کهن راجع به گشتگان صوت قرآن است که مجموعه آنها را مفسر معروف، ابواسحاق احمد بن محمد ثعلبی (متوفای ۴۲۷ق) در کتابی با عنوان کتاب مبارک ینذکر فیه قتلی القرآن العظیم الذین سمعوا القرآن و ماتوا بسماعه رحمه الله علیهم و علی جمیع المسلمین گرد آورده است. این

1. Tomas Aquinas (1225-1274).

2. Geniesthetik.

3. Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling (1775-1854).

4. Novalis (Friedrich Leopold Freiherr Baron von Hardenberg) (1772-1801).

5. Kunstreligion.

6. Gesetzersreligion.

7. Das Hören der Sufis.

8. Der Schrecken Gottes.

9. Die Lust des Hörens.

کتاب را یکی از دانشجویان فوق لیسانس دانشگاه بُن به نام بناته ویزمولر^۱ تصحیح و به آلمانی ترجمه کرده،^۲ و نوید کرمانی در این فصل از کتاب خویش از آن بهره‌ و آفری می‌برد تا تأثیر عظیم و خردکننده قرائت کلام خداوند را بر طبع ظریف و با احساس بسیاری از عارفان نشان دهد. کرمانی در بررسی این منقولات و دیگر مطالب موجود در فصل آخر کتابش، بیش از هر چیز می‌کوشد تا نشان دهد منقولات اسلامی در باب دینداری صوفیانه و معنویت عمیق آنان تا چه اندازه بیانگر نیروی استثنایی، تأثیرگذار و حتی گُشنده قرائت کلام الهی است. این گونه از تجربه صوفیانه نسبت به کلام الهی در این سخن ثابت البُنانی (متوفای حدود ۱۳۵ ق)، از نخستین عارفان خلاصه شده است که می‌گوید: «بیست سال درد قرآن را تحمل کردم و بیست سال عشق من قرآن بود» (ص ۳۹۶). کرمانی در نتیجه‌گیری نهایی این فصل که به جنبه پرشور و حرارت تجربه کلام الله می‌شود، بار دیگر بر مضمون اساسی کتاب خویش تأکید و جنبه زیبایی‌شناختی تأثیر قرآن بر دل‌های مؤمنان را یادآوری می‌کند.

کتاب خداوند زیباست را روی هم رفته باید بررسی جامع، گسترده و جذابی در باب پیوند و رابطه تجربه دینی و زیبایی‌شناختی دانست که بیش از هر چیز مجموعه‌ای غنی از نمونه‌های اسلامی در مواجهه با قرآن را ارائه می‌دهد. به اعتقاد دکتر ویلیام گراهام (William Graham) استاد مطالعات دینی در دانشگاه هاروارد، کتاب نوید کرمانی تنها یک جنبه از تجربه زیبایی‌شناختی قرآن را فرو گذاشته، و آن به کارگیری واژگان، عبارات و اقتباسهایی از قرآن کریم در خلق آثار هنری خوشنویسی، تصویرگری و بناهای یادبود در سراسر جهان اسلام است. هرچند وی چنین کار گسترده و عظیمی را از مؤلف کتاب انتظار ندارد، اما باید به خاطر داشت که خطاطی و تصویرگری آیات قرآن در فرهنگ اسلامی، هنری است که با جنبه موسیقایی، شفاهی و شنیداری کلام وحی ارتباطی ندارد. هم از این روست که نوید کرمانی از میان تمام اسمای حُسنای، «السمیع» را برگزیده و جلد کتاب خویش را با تصویری از آن به

1. Beate Wiesmüller.

۲. این رساله اکنون همراه با شرح و تفسیر ویزمولر از سوی انتشارات ارگن در ورتسبورگ به انتشار رسیده است. ویزمولر متن کتاب قتلی القرآن را بر اساس دو نسخه از لایدن و استانبول تصحیح کرده است. مشخصات کتاب شناختی اثر چنین است.

Beate Wiesmüller, Die vom Koran getöteten: *At-Ta'labīs Qatla l-Qur'ān nach der Istanbuler und den Leidener Handschriften*, Edition und Kommentar. Würzburg: Ergon Verlag, 2002. 188 pp.

خط نستعلیق آذین داده است.

کتاب نوید کرمانی در موضوع خود بدون سابقه است. در باب زیبایی‌شناسی قرآن و تأثیر شفاهی و شنیداری آن بر وجوه مختلف فرهنگ و دین مسلمانان جهان، کتابی با جامعیت این اثر در ادبیات اروپایی تألیف نشده است. آشنایی مؤلف با علوم مختلف اسلامی چون ادبیات عرب، کلام، تفسیر، فلسفه و عرفان اسلامی از یک سو، و تبخّر او در دانشهای جدید و قدیم غربی، چون زبان‌شناسی، معناشناسی، زیبایی‌شناسی، هرمنوتیک، تاریخ ادیان و فلسفه غربی کتاب را چنان پُرمایه و سرشار از اطلاعات کرده است که علاقه‌مندان هر یک از حوزه‌های فوق را به خود جذب می‌کند. کتاب، زبانی گویا و نثری شیوا دارد و به عکس اغلب آثار آلمانی - که آکنده از علم و فضل متراکم‌اند - از اغلاق و پیچیدگی برخوردار نیست. حروف چینی دقیق و بسیار کم‌غلط، آوانگاری و ضبط صحیح انبوهی از واژگان عربی و فارسی، و نیز فهرستهای راهنما و مفصل انتهای کتاب بر قدر و اهمیت آن افزوده است.

این کتاب در مدت کمتر از دو سال انتشار، توجه جمعی از منتقدان و دین‌پژوهان جهان را به خود جلب کرده و مطبوعات و رادیوهای آلمان، به ویژه، از آن استقبال فراوانی کرده‌اند. نکته قابل توجه در میان تمام واکنش‌های خوانندگان و منتقدان آن است که آنان متفقاً کتاب را در مسیری جدا از سبک و روشهای غالب مستشرقان در تشویه و بدنام کردن اسلام دانسته‌اند؛ گواينکه مؤلف تحصیلات دانشگاهی خود را در همان سنت علمی و آکادمیک انجام داده است. در این مدت همچنین، کتاب خداوند زیباست جایزه علمی ارنست بلوخ^۱ - فیلسوف فقید آلمانی - را به خود اختصاص داده و چاپ دوم آن با جلد شمیم منتشر شده است که این امر در میان کتابهایی با این سبک و موضوع کم‌نظیر است. در حال حاضر کتاب خداوند زیباست از سوی ناشری در بیروت در حال ترجمه و انتشار به زبان عربی است. امید است که روزی ترجمه‌ای فارسی از این کتاب در اختیار قرآن‌پژوهان و علاقه‌مندان فارسی زبان قرار گیرد.

منابع

ابوزید، نصر حامد؛ معنای متن: پژوهشی در علوم قرآن، ترجمه مرتضی کریمی‌نیا، تهران: انتشارات طرح نو، ۱۳۸۰. گالووی، آلن؛ پانن برگ: الهیات تاریخی، ترجمه مراد فرهادپور،

1. Ernest Bloch (1885-1977).

تهران؛ انتشارات صراط، بی تا.

گراهام، ویلیام؛ «ملاحظات بر کتاب مطالعات قرآنی»، ترجمه مرتضی کریمی نیا، آینه پژوهش، سال یازدهم، ش ۵، شماره پیاپی، ۶۵، آذر-دی ۱۳۷۹، ص ۴۶-۵۳.
ریپین، آندرو؛ «تحلیل ادبی قرآن، تفسیر و سیره: نگاهی به روش شناسی جان وُنزبرو»، ترجمه مرتضی کریمی نیا، پژوهشهای قرآنی، سال ششم، شماره پیاپی ۲۳-۲۴، پاییز و زمستان ۱۳۷۹، ص ۱۹۰-۲۱۷.

کریمی نیا، مرتضی؛ «قرآن در عصر اصلاح طلبی و نواندیشی»، ترجمان وحی، سال ششم، ش ۱، شماره پیاپی ۱۱، ۱۳۸۱، ص ۷۴-۸۳.
بوتسین، هارتموت؛ «قرآن در غرب تا پیش از ۱۸۰۰ میلادی»، در جین مک اولیف، دائرة المعارف قرآن Hartmut Bobzin.

کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق؛ الکافی، تصحیح علی اکبر غفاری، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷ ش.

مسلم بن الحجاج النیسابوری؛ صحیح مسلم، بیروت، دارالفکر، بی تا.

Hartmut Bobzin, *Der Koran im Zeitalter Reformation*, Bairut and Stuttgart: Deutsche Morgenländische Gesellschaft & Steiner, 1995.

Hartmut Bobzin, "Pre-1800 preoccupations of Qur'ānic studies", in *Encyclopaedia of the Qur'ān*, ed. Jane D. McAullife, Leiden: E. J. Brill, vol. 4, 2004, pp, 235-253.

William A. Graham, "Review of Navid Kermani, *Gott ist schön: Das ästhetische Erleben des Koran*", in *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 24 (2000) pp. 529-534.

Claude Gilliot, "Review of Kermani (Navid), *Gott ist schön. Das ästhetische Erleben des Koran*", in *Arabica* 47iii-iv (2000) pp. 547-574.

Rainer Brunner, "Review of NAVID KERMANI, *Gott ist schön. Das ästhetische Erleben des Koran*" 2ed edition, 2000", *Bulletin of School of Oriental and African Studies*, (2001) pp. 155-158.